

МИЛАН ЂОКИЋ

ПОДСТИЦАЈ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА

(„РАШКА БАШТИНА“, 1, Завод за заштиту споменика културе, Краљево, 1975. године)

Обележавајући 10. годишњицу свог рада, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву је покренуо стручно-научну публикацију под именом „Рашка баштина“, чији је први број управо недавно изашао из штампе. Ова изванредно уређена и садржајно богата публикација представља не само круну рада Завода у протеклом периоду, већ, по квалитету објављених прилога, чији су аутори сарадници Завода и бројни врло истакнути истраживачи наше културне прошлости — доктори наука и академици, спада међу најзначајније научне едиције ове врсте. Смело би се рећи да „Рашка баштина“ у истини сачињава објективан пресек научне мисли код нас о споменичком наслеђу. Исто тако, по мноштву објављених расправа, чланака и студија, прва свеска ове публикације је најбогатији зборник ове врсте који се уопште до данас код нас појавио. Одликује се разноврсношћу радова који обрађују споменике и резултате њихових истраживања у широком временском распону од античког доба до нашег времена. На преко 400 страница двостубачног слога, са око 150 табли разноврсних илустрација од фотоса и цртежа, објављене су 32 расправе, чланка и прилога, који обрађују врло хетерогене теме, везане за споменике културе, углавном са подручја старе Рашке. Поједини од ових радова доносе врло значајна открића, која су плод дуготрајних и стрпљивих истраживања. Такође, низ написа се бави конзерваторском проблематиком која се односи на споменике са овог подручја. Другим речима, у „Баштини“ су објављени и они текстови који указују на достигнућа Завода на плану непосредне техничке заштите споменика културе и археолошких ископавања која су у склопу ових интервенција обављена. С обзиром да се ради о врло интересантним прилозима, покушаћемо, укратко, да их читаоцима прикажемо, подцртавајући њихове најзначајније поруке и саопштења.

Професор Ђурђе Бошковић у свом чланку „Осврт на неке карактеристике регионалног просторног планирања споменика на територији средњовековне Рашке“ доказује да најзначајнији споменици културе на матичном подручју средњовековне српске државе нису настајали стихички, већ смишљено и у непосредној вези са тежњама њихових ктитора да им се задужбине уклопе, на целисходан начин, у државно-територијални организам, при чему су стратешки и комуникативни чиниоци имали пресудну улогу. Један од наших водећих историчара уметности и најбољих познавалаца српске средњовековне уметности, писац монументалног дела „Византијске фреске у Југославији“ — академик др Војислав Ј. Ђурић објављује расправу „Милешева и дришки тип цркве“, која ће сигурно имати далекосежан значај у даљем подучавању нашег градитељства у турском периоду. Указујући на чињеницу да је манастир Милешева у времену од XV до XVII века имала већи углед него било који други наш средњовековни манастир (Студеница, Пећ, Жича), што је резултат одговарајућих друштвено-политичких односа тог доба, он са успехом покушава да докаже да је милешевска црква типом своје архитектуре била изузетно значајан узор при грађењу великог броја цркава, насталих у времену од краја XV до првих деценија XVII столећа. Стилском анализом он утврђује постојање пет типова цркава, размештених у области Херцеговине, које су пореклом својих основа везане за Милешеву. Један од ових типова проширио се и на подручје Подриња и област горњег тока Западне Мораве, да би, најзад, нашао корена код храмова у Подунављу, Срему, Банату и Бачкој. Ово инвентивно разврставање и систематизовање сакралних објеката, засновано на праћењу генезе архитектонског стила, представља први покушај дубљег разматрања сложених токова у живој градитељској делатности једног времена чији ће резултати представљати нови подстицај за даља изучавања.

Својом краћом расправом „Одјек Песме над песмама у српској уметности XIII века“ академик др Светозар Радојчић, наш најавторитативнији истраживач старе српске уметности, третира проблем везе између старих црквених текстова и неких наших фресака XIII века, настављајући тако изучавање међусобних утицаја разноликих уметничких творевина у српској прошлости.

Учествујући у археолошким и архитектонским истраживањима, која су објављена у оквиру конзерваторских радова на цркви св. Преображења у Придворици, др Војислав Кораћ, у својој монографској студији „Место Придворице у Рашкој архитектури“, доноси резултате тих истраживања, који, добрим делом, осветљавају нека нејасна питања у вези са настанком овог храма и његових стилских одлика. Стилским аналогијама он успева да докаже да настанак овог споменика треба тражити у времену после грађења пећких св. Апостола, истичући да је „Придворица вредан део оног градитељског фонда што је настао као израз живог и зналачки усмереног настојања да се културним радом обележе почеци правог самосталног живота тадашње Србије“.

Писан акрибично и учено, рад др Гордане Бабић „Циклус Христовог детињства у пределу с хумкама на фресци у Грацу“ сачињава суптилну иконографску анализу која уноси нову светлост у сву сложеност и јединственост градачке зидне слике, при чему су утврђени неки значајни путеви утицаја и веза престоничног сликарства Византије са Рашком седамдесетих година XIII века.

Чланак „О живопису цркве св. Стефана у Крушевцу“ историчара уметности Владислава Ристића бави се проблемом, односно дилемом: да ли је Лазарица — задужбина кнеза Лазара, имала на својим унутрашњим зидним површинама фреско-сликарство из доба српске независности? Аутор се опредељује за то да овај храм у то време уопште није имао живопис, аргументујући своју тезу чињеницом да за то нису постојали подобни политички и стваралачки услови и указујући на сличне примере код неких средњовековних споменика. Палеографском анализом утврђује да фрагменти пронађених фресака у Лазарици потичу из XVIII века, када је, по његовом мишљењу, по први пут добила живопис. Целовитост обраде историографских, иконографских и стилских проблема зидног сликарства храма св. Вавдења у Павлици дошла је до изражаја у обимном чланку Милорада Михаиловића „Зидна деко-

рација новоплавичке цркве“. Он је, поред објективне оцене уметничких вредности новонавличких фресака, коректно датовао настанак сликарства и самог споменика.

У групи овчарско-кабларских манастира, који још увек нису ваљано истражени, нити проучени, св. Тројица под Овчаром свакако заузима једно од најистакнутијих места. Њеном бољем познавању свакако је допринела расправа архитекте Милке Чанак — Медић „Манастир Тројица под Овчаром“, којом је размотрила низ питања из области архитектонског стила, предлажући могућност њеног настанка у деветој деценији XVI века и наглашавајући да је манастирска црква св. Тројице једно од најзначајнијих градитељских остварења овог времена.

После појаве студије др Сретена Петковића „Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614“, Нови Сад, 1965, многа питања из области сликарског стварања за време турске окупације стручном и научном свету постала су јаснија. Међутим, макар колико су резултати његових истраживања драгоцени, низ питања је остало без одговора, нарочито оних која су везана за поједине споменичке индивидуалности и њихове уметничке творевине. То се, до извесне мере, односи на фреско-ансамбл у атрактивном и изузетно узбудљивом манастирском комплексу Црне Реке код Тутина, о коме опширно расправља Радомир Станић у својој студији „Зидно сликарство цркве манастира Црне Реке“. Доносећи исходе својих истраживања, аутор је дао исцрпне анализе тематског и иконографског програма црноречких фресака. Такође је свестрано размотрио стилска обележја овог живописа, установивши да је црноречки мајстор потекао као каснији изданак из пећке сликарске радионице, у чије је креативне способности уградио неке нове вредности, које га чине самосвојним и сасвим изузетним уметником свога времена. Вредна је пажње чињеница што је писац ове студије, на основу дела очуваног натписа, успео да установи време настанка овог сликарства: 1599/1600. године.

Сарајевски историчар уметности Здравко Кајмаковић, својом расправом „Георгије Митрофановић и кир Георгије“, у контексту ширег расветљавања личности и дела Георгија Митрофановића, познатог сликара из првих деценија XVII века, инсистира на личности кир Георгија као новој уметничкој фигури, која није идентична са Митрофановићем и истовремено изражава оправдану сумњу у постојање сликара Козме, који је под тим именом већ одавно ушао у нашу стручну и научну литературу.

Међу споменицима исламског порекла на подручју старе Рашке особиту пажњу скреће хамам у Новом Пазару, о коме је написао истоимени чланак архитекта Слободан Ђорђевић. У чланку се на занимљив начин, уз изврсну техничку документацију, интерпретирају типичне и самосвојне карактеристике овог споменика и са становишта конструктивних решења и са гледишта градитељског стила.

Обренија Вукадин, својим радом „Археолошка истраживања у Старој Павлици“, обелодањује значајне археолошке налазе у виду наупница и сребрних апликација које датује у другу половину XIV или почетак XV века, из чега закључује да је у ово доба, поред цркве, постојала насеобинска некропола већег обима, чија би даља истраживања сигурно дала више података за ближе одређивање горње и доње временске границе.

„Ђорђеви Ступови у Расу“, чланак архитекте Јована Нешковића, доцента Архитектонског факултета из Београда, сигурно ће побудити посебну пажњу и самим значајем споменика о коме пише, и разматрањима неких важнијих питања која се односе на време настанка цркве св. Ђорђа, њене изузетне архитектонске одлике и концепцију конзерваторско-реставраторских радова. Нешковић, у овом чланку, по први пут, објављује новопронађени натпис о градњи цркве године 1170/1, чиме се отклањају све до сад постојеће дилеме и недоумице око времена градње ове монументалне задужбине Стефана Немање. Из излагања о радовима на заштити споменичког комплекса може се закључити да се конзерваторско-реставраторске интервенције и археолошка истраживања изводе веома студиозно, опрезно и крајње критично.

Антица Павловић објављује текст „Јавни споменици посвећени народно-ослободилачкој борби“, којим са ликовно-естетског становишта расправља о уметнички највреднијим остварењима на подручју југозападне Србије. Њене занимљиве опсервације и оцене ових дела посвећених нашој најновијој историји, спадају међу прве успеле покушаје валоризације ових споменика.

Радослав Прокић, својим чланком „Римске терме у Чачку“, и Михаило Зотовић, радом „Антички споменици и предмети са локалитета Коловрата код Пријепоља“, задржавају нашу пажњу на археолошком наслеђу из античког доба. Док је Прокић опширно приказао споменичку и конзерваторску проблематику чачанских терми, Зотовић је дескриптивно обрадио све најважније налазе са локалитета Коловрата, улазећи у неке анализе њихових пластичних и научних вредности.

Као колективни рад Душице Милић, Обреније Вукадин и Слободана Ђорђевића „Средњовековни град Сталаћ“ садржи збир значајних резултата до којих се дошло током археолошких истраживања и конзерваторских радова на овом средњовековном тврђавском комплексу. Изванредни налази керамике, са оригиналном орнаментиком и занимљивим облицима, упућују ауторе на предпоставку да је у овом граду постајала грнчарска радионица. Вредно је истаћи да се овај град откако је у XV веку настрадао, никада више није васпостављао. Интересантан део рада представља поглавље које се односи на конзерваторску проблематику и пројектно решење рестаурације тз. Тодорове куле.

У прилогу др Доброслава Павловића „Прилог проучавању сликаних декорација фасада српских средњовековних цркава са подручја Западне Мораве“ износе се нека нова сазнања кроз конзерваторска истраживања о украсној орнаментацији црква Моравске школе, а у краћем монографском тексту „Црква св. Николе у Палежу“ од Бранке Павић — Басте расправља се о једном мање познатом споменику у близини манастира Студенице, који садржи значајне стилске и уметничке вредности у тешко пострадалом живопису.

Посебно занимљивошћу одликује се рад др Слободана Ненадовића „Сеооска архитектура која настаје“, у коме писац, кроз зналачки одабрану документацију о старим сеоским објектима у Грацу, указује на модернизацију становања на селу, која има погубне последице по стару и вредну народну архитектуру, а коју треба кроз одговарајуће облике штитити.

Једну епизоду из бурног живота познатог родољуба и уметника Хаџи Рувима пластично обрађује Мирјана Шакота у прилогу „Хаџи Рувим у Студеници“. Утврдивши трагове његовог боравка у Немањиној задужбини, она доноси нека сведочанства уметничке активности ове личности у Студеници, чије објављивање обogaћује слику о њеној узбудљивој стваралачкој делатности.

Добрила Гај — Поповић, у свом напису „Остава новца у Куманици“, обрађује 28 комада сребрног и златног новца који су пронађени у непосредној близини манастира Куманица на Лиму, приликом изградње пруге Београд — Вар. Новац потиче из XVII века, а остава датира, по мишљењу аутора, са самог почетка аустријско-турских ратова у другој половини XVII века.

У свом занимљивом чланку „Цртежи српских романтичара“ др Миодраг Јовановић даје анализе заједништва цртежа и слика неких наших сликара XIX века. Он о цртежима српских романтичара расправља са становишта с којег до сада готово нико није улазио у овај проблем, предочавајући нам интересантна запажања о томе да је цртеж као значајна компонента дела један од чинилаца који може у знатној мери да допринесе поузданијем валоризовању српског ликовног романтизма.

У краћем етнографском прилогу Надежда Пешић — Максимовић „Појединци, покретачи стварања средишта у селима Ужичке Црне Горе“ бави се проблемом настајања сеоских средишта и доприносом појединих личности у њиховом структуралном и урбанистичком обликовању, износећи неке интересантне податке везане за Ужичку Црну Гору. Овај прилог би могао бити озбиљнији подстицај код етнологa за дубље проучавање развоја нашег села.

Колико трагање за нашим старинама и уметничким вредностима може бити плодносно, сведочи прилог Бранка Вујовића „Царске двери Војводе Молера“. Аутор је у гробљанској камели у Г. Милановцу пронашао царске

двери, рад сликара Петра Николајевића, познатог под именом Војвода Молер. Ове двери су за сад прво познато потписано дело овог уметника, настало 1797. године као саставни део неког иконостаса, сликаног у манастиру Боговађи. Поред двери Вујовић је открио и једну потписану икону мало познатог сликара Сретена Протића из Драгачева.

Манастир Лепенац у Расини, вредан и загоретан споменик, чија је црква до недавно била у рушевинама, предмет је расправљања прилога Мирка Ковачевића „Конзерваторско-рестаураторски радови на цркви манастира Лепенаца у Расини“, у коме је изложена основна концепција конзерваторско-рестаураторских интервенција и опис најзначајнијих радова на обнови овог објекта.

Особени и јединствени објекти нашег народног градитељства све су већа реткост, не само на подручју старе Рашке, већ у читавој нашој Републици. Многи од њих већ су давно нестали, а они који су до данас сачувани представљају праве изузетке. Један од таквих споменика јесте, свакако, чардак кнеза Милоша у Горњој Добрињи, коме архитекта Марија Домазет посвећује истоимени прилог. Радећи на спасавању и конзервацији овог споменика, писац је био у прилици да размотри све његове архитектонско-етнографске вредности и да нас на објективан начин са њима упозна.

Као резултат теренских етнографских истраживања Радмиле Павићевић — Поповић настао је њен прилог „Натписи на сеоским кућама у околини Чаčka и Горњег Милановца“. Занимљива и ретка појава да се у виду камених натписа исписују драгоцени подаци о времену настанка кућа, имена мајстора и друге важније појединости, које су од великог значаја за проучавање нашег неимарства XIX века, није била до сада уочена у другим крајевима, а још мање је била предмет истраживања и изучавања. У сваком случају, може се очекивати да ће се, даљим истраживањима, доћи до нових открића ове врсте и у другим областима Србије, која ће несумњиво допринети ширем и потпунијем сагледавању градитељске делатности нашег народа у прошлом веку.

Наш познати сликар-конзерватор Бранислав Живковић, у свом тексту „Конзерваторски радови на живопису манастира Жиче“, износи неке проблеме из сложеног процеса рада на заштити жичких фресака, дајући исцрпан попис сцена и фигура овог фреско-ансамбла.

Поводом 30. годишњице рада на заштити споменика културе у слободној Југославији, оживљена су нека истраживања историје наше службе заштите споменика културе. Као марљиви проучавалац правне заштите наше културне баштине истиче се Владимир Вргуљан, који је у овој публикацији објавио свој рад „Први општи правни акти из области заштите споменика културе у социјалистичкој Југославији“. Он се осврнуо на далекосежни значај наших првих правних аката: Одлуке о заштити и чувању културних споменика и старина од 20. фебруара 1945. године и Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије, којима је наша земља испољила високу свест и хуманистичко настојање да се очувају сведочанства наше културне, историјске и уметничке прошлости, уврштајући се тако у ред најнапреднијих држава богатих културним наслеђем.

Својим кратким прилогом „Први покушај стварања конзерваторске службе у Србији“, наш истакнути конзерватор, архитекта Иван Здравковић предочава безуспешне напоре и настојања Народног музеја и Српске академије наука о доношењу законских прописа о заштити старина, чињених још од 1885. године, наглашавајући да је тек по завршетку другог светског рата учињен први корак. Одлуком Министарства просвете Србије у почетку је брига о заштити културног наслеђа била поверена Народному музеју, уз сарадњу са Српском академијом наука и Универзитетом, да би нешто касније (25. јуна 1947. године), оснивањем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, питање заштите културно-историјског наслеђа било решено на адекватан начин.

У исцрпном и богато илустрованом извештају „Делатност Завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1865. до 1975. године“, директор Завода Радомир Станић је презентовао најзначајније резултате рада ове уста-

нове како на плану непосредне заштите споменика културе, тако и у области њихових истраживања и проучавања.

Већина радова, објављених у „Рашкој баштини“, својим открићима и резултатима које доносе, веома обогаћује наша сазнања о споменицима или делима која обрађују. Поједини међу њима бацају сасвим нову светлост на низ питања која су доскора, што се тиче одговора на њих, могли само да се наслућују. „Рашка баштина“ и појава њеног првог броја представља доказ о деметрополизацији културне и научне делатности и, истовремено, снажан подстицај за унапређење научно-истраживачког рада у области проучавања наше културне прошлости и споменичког наслеђа. Изванредан допринос ликовно-техничкој опреми ове волуменозне књиге, која је у том погледу право остварење, пружио је Гојко Суботић. Уредник публикације је Радомир Станић.